

hegységi *batuá*-kat, a Lulongo medencze *watuá*-it, a Mabode melletti *balidá*-kat és a Cap-kolonia *bushman*-jait. Mi pedig ebbe a csoportba vesszük a *mucassequeres*-eket* is, a kik a Jöreménység fokától Cubango és Cuando vizeig laknak.

Szóval a törpe néptörzsek egész lánczolatával van dolgunk, a kiknek életét, viszonyait, faji eredetét még csak a későbbi tudósok méltathatják kellőképen. A XIX. század e részben is összegyűjté az anyagot a XX. század tudósainak; azonban a pygmaeusokról szóló regének megfejtése századok érdemei közé tartozik.

A titok fátyola lehullott, s mi egy szép regével szegényebbek, de egy tudással gazdagabbak vagyunk. —s—

* Serpa Pinto: Wanderung quer durch Afrika I. 295—301.

Petényi élete.*

A XVIII. század utolsó esztendejében, még pedig 1799 június 30-ikán Petényi Gábor-nak, a lutheránus papnak és földbirtokosnak, a hivatalársai közt kiváló orientalistának és exegétának egy fia született, a ki a kereszttségben a János Salamon nevet kapta.

A derék lekipásztor otthona és hivatala akkoriban Nógrádmegye Ábel-Lehota helységében volt, a mely csaknem teljesen lutheránus s valamikor tiszta magyar is, Petényi születésekor azonban meglehetősen eltótosodott volt, úgy, hogy Petényi Gábor, a pap, isten igéjét tót nyelven hirdette.

A Petényi-ek régi autochton nemzetsége valószínűleg Alsó-Petényből és Felső-Petényből, egyik ága pedig Pusztá-Petényből veszi eredetét.

Petényi J. Salamon az első oktatást zsenge gyermekkorától fogva atyjától nyerte; az állatok iránt picziny korától kezdve valóságos szeretettel és

* Mutatvány Herman Ottó »Petényi J. S., a magyar tudományos madártan megalapítója« című művéből, a melyet Társulatunk a II. nemzetközi ornithológiai gyűlés emlékére adott ki (arczképpel és színes melléklettel).

odaadással viseltetett s ápolásukat egész szenvedéllyel gyakorolta. A ház és udvar minden arra való zugának megvolt a maga állatja. A kis Petényi kedvenceit híven és kitartóan védte, ápolta. Az öreg lelkész pedig fiának e hajlandóságát örömmel istápolta; a pásztorokat, a kik madarat, vagy másnemű állatokat vittek neki, megjutalmazta.

A kis Petényi a korabeli gyermekek társaságát kerülte s a gyermekjátékok iránt semmi hajlandóságot sem mutatott.

Látni fogjuk, hogy e korán nyilatkozó hajlamok a jövő életirány csirái voltak. — Az alkotás — de a szenvedések csirái is! Az állatkedvelő gyermekből zoológus lett; a korán nyilvánuló madárszeretet ornithológiára vitte; az állatoknak his jötevője és védelmezője írta meg mint férfi a legelső állatvédelmi értekezést; az egykori kis félrejáró mindvégig nőtlen ember maradt, híve lett a magányosságnak — közönséges halandókkal szemben csaknem a visszautasításig az — tanítványai és zoológiai levelezői iránt azonban annál ragaszkodóbb, odaadóbb és áldozatkészebb.

A gyermek Petényi később a lo-sonczi elemi iskolát látogatta, a melyet

élte kilenczedik évében a beszterczebányáival cserélt fel.

Kubinyi Ferencz, Petényi első életleírója hozzá még régi, fiatalkori barátja is, följegyezte, hogy a mi Petényink beszterczebányai útját egy teljesen szelidített mezei nyúl társaságában tette meg. A nyúl mindent evett, még húsféléket is. Ezt az állatot pártfogójának és tanítójának, Koch Frigyestnek ajándékozta.

A felsőmagyarországi protestáns tanintézeteknek akkoriban többféle sajtóságaik voltak, a melyeknek keletkezését és fejlődését ma már kimutatni csak nagyon nehezen, vagy épen nem is lehetne. Ezek a sajtóságok leginkább a tanulók bizonyos szenvedélyeiben, kedvteléseiben nyilatkoztak, a mely szenvedélyek azután az adott intézetben úgy szólván öröklődtek, erős hagyományokká váltak. Annyi azonban biztosra kimutatható, hogy ezek a szenvedélyek ritkán keletkeztek az oktatás nyomán, mert hisz pl. a természetrajzi oktatás e század elején a legtöbb tanintézetben vajmi gyarló volt; sőt akadt nem egy oly intézet is, a melyben a tudománynak ez ága teljesen ismeretlen vala. És mindamelllett — még a másodsorban jellemzett intézetekben is — a tanulók gyűjtésre adták fejüket; majd csigákkal, majd kövekkel, majd ismét pillékkal, bogarakkal, végül madártojásokkal bibeledtek. A beszterczebányai tanulók között a tojásgyűjtés járta s mint nagy szenvedély a kis Petényit is megragadta, még pedig oly hatalommal, hogy többé soha el se eressze. Tehát nemcsak hasonlat, ha mondják, hogy Petényi az ornithológiát »ab ovo« — mert csakugyan a tojásokon kezdte.

Petényi itt a Kubinyi-akhoz — Ferencz-hez, későbbi biográfusához, és Ágoston-hoz, ki később, mint a magyar Nemzeti Múzeum igazgatója, előjárója lett — csatlakozott; akkoriban a két Kubinyi buzgó tojásgyűjtő volt. Petényi törekvése azonban rögtön céltudatosává vált, a mennyiben ő nem a sokat, hanem a sokfélét kereste, s

ebből tanulságot is merített. A vidék összes madárfajainak tojását birni, a madarakat ismerni, népies elnevezéseket kinyomozni, ez volt mindenek előtt vágya, törekvése. Jegyzeteiből kitűnik, hogy ez a szenvedély egész a vetekezésig fokozódott, hogy Zólyom megye városaiban több rendbeli tojásgyűjtemény keletkezett és versenyzett. Petényi ezek közül tizenegyet sorolt fel.

A selmeczbányai iskolába költözve át, már nagyon jelentékeny tojásgyűjteményt vitt magával. Itt tavasz kezdetétől nyár közepéig szorgalmasan rándulgatott ki s végül iskolatársaiból egyesületet alakított, mely neki a gyűjtésben kezére járt. Rövid időn a vidék összes madarászait ismerte, kedvencei tulajdonságait kifakgatta belőlük; de eleven madarak tartására soha sem adta fejét; sőt ezt mindenkor rosszalta is.

Csak az árya madárfiókák alkották meg nála a kivételt; azok, a melyeknek szülőit a madarászok elfogták: ezeket az istenadtákat fölnevelte, s azután szabadon bocsátotta. Kutatásai közben az úgynevezett kamarai erdőkben nehézségekre bukkant. A felügyelő személyzet elébe állt, sőt kiutasította. Ezenek úgy fogott ki, hogy a giesshübeli főerdésznek felajánlotta gyermekeinek díjtalan oktatását, de az alatt a föltétel alatt, hogy ő ezért a kamarai erdőkben szabadon gyűjthessen és kutathasson. A főerdész ráállt s az alig 15 éves Petényi a gimnáziumból Giesshübelig vezető hosszú utat oda és vissza mindennap bejárta; azonfelül minden valamiképen alkalmas időt felhasználta arra, hogy az erdőbe fusson, a hol azután a bokrok között bujkálva s a forrásoknál leleselkedve a madarak viselkedését szorgosan figyelte.

Igy szerezte meg a tojásoknak, a madaraknak s végül ezek életmódjának ismeretét, minden tanítás, minden irodalmi segítség nélkül. Első életrajzírói szerint bizonyos büszkeséget talált abban, hogy a madarakat s tojásaikat iskolatársai közt legjobban ismerte, s

hogy másoknak hibás adatait helyre bírta igazítani.

Az elzárkozás hajlama itt sem hagyta el s csak kevés rokon lelkületű barátot tartott méltónak magához. Soha sem játszott, s minden viglmat került, még a tanuló ifjúságnál akkoriban különösen divó tavaszi multságokat — úgynevezett majálisokat — is.

Folyvást a bokrokban bujkált, hogy tollas kedveseit követhesse, szemmel tarthassa.

Tizenöt éves korában hallgatott először egy kevés természetrajzot, még pedig Severlái tanártól. S ekkor történt valami, a mi kis ornitológusunk gondolkozásmódját ép oly éles, mint dicséretes módon jellemzi. A majális beköszöntött, Petényi nem vett részt benne; sőt néhány barátját is rábírta, hogy elmaradjon.

A kis társaság az egész napot kutatásnak és gyűjtésnek szentelte, a mi Severlái tanártól mód nélkül elkésé-
rítette s el is határozta, hogy a kis renitenseket szigorúan kérdőre vonja. Másnap első sorban Petényit vette elő, és vesszőzésre ítélte. A gyermeket lehúzták; de ez az utolsó perczen körülbelül ilyen szavakra fakadt: »Szent isten! hát miért tanítanak bennünket természetrajzra, miért oktatnak állatok ismeretére, ha az élők megfigyelése büntetendő, vétkes cselekedet!?» A tanítóra ezek a találó szavak mély hatást tettek, elannyira, hogy a megalázó testi büntetéstől elállott s Petényi társainak is megbocsátott.

Még kell adni különben, hogy a gyermek kifakadása nem csak a század elején fennálló iskolai állapotokra vetett éles világitást, hanem részben a mostaniakra is illik. A kitömött vagy másképp konzervált lehetetlenségekre támaszkodó száraz, iskolai természetrajz és a szabad természet jelenségei között oly mélység tátong sokszor még ma is, melynek fenekéről a természet életének legfontosabb jelenségeivel szemben a »nevelt ellenszenv«, vastag tudatlansággal párosulva vigyorog felénk. — Még

ma is nagyrészt a módszeren mulik, hogy ez másképp legyen.

Itt, Selmezbányán kísérté meg Petényi először a preparálást is. Iskola-társai szerint addiglan csak a madarak testtörzsét fejtette ki; a bőrt azután oly módon feszítette és szárította, mint a pilléknél szokás. Csak 1816—1817-ben sikerült neki néhány kitömött madarat, szájától elvont pénzen megszerezni, a melyeket azután szétszedett, hogy a preparálásról némi fogalomra tegyen szert. Ezen okulva, néhány példányt csakugyan készített is, de a nélkül, hogy a bőroket méreggel kezelte volna; így a nagy fáradság később az ábel-lehotai csendes parochián a molyok és szalonnakukaczkok prédájává vált.

Petényi Selmezbányáról Pozsonyba került, hogy az úgynevezett bölcsészeti tanfolyamot végezze, s minthogy Selmezbányán némileg ásvány- és növény-tannal is foglalkozott, új tanulólhetén inkább a botanizáló Martini tanárhoz s még inkább a később oly híressé vált délmagyarországi floristához, Heuffel-csatlakozott, a nélkül azonban, hogy a madarakat elhanyagolta volna.

Különben határozott szándéka volt a theológiát végezni.

Még mielőtt a kenyeret adó pályához vezető tanulmányait megkezdte volna, alig tizenkilencz éves korában, meghívást kapott szülőhelyéről, hogy mint lelkész, utóda legyen öreg atyjának, a ki hivatalos tevékenysége negyvenedik évét ép akkor fejezte be. Az ifjú Petényi a meghívást nem fogadta el, mert tovább akart tanulni.

A tulajdonképeni theológia kurzust Bécsben végezte. Itt vált végre lehetővé, hogy természetrajzi ismereteit szilárd alapokra fektetve, azoknak határozott irányt adhasson.

Igen érdekes a Bécsben való tartózkodásának első napjára vonatkozó visszaemlékezése. Úti- és szobatársa, Gedly, azonnal vett egy könyvet, a melynek címe: »Wien und seine Umgebungen« volt. Petényi megérkezésük estéjén azonnal lapozgatni kezdett

benne, s véletlenül az udvari múzeum — akkor még császári királyi udvari Naturalien-Cabinet — fejezetére nyitott rá, a melynek tartalmát valósággal nyelte. Azonban e nap még csak kedd volt, tehát várni kellett egész csütörtökig, a mikor az intézet nyitva állt; ez volt — mint ezt ő maga mindenkor felhozogatni szokta — a legkeményebb türelempróba, a mit valaha elszenvedett.

Mikor végre az oly epedve várt nap rávirradt, valósággal rohant a célhoz s az ott látottak végkép elragadták. Mindent elkövetett, hogy elismert főbb szakemberekkel érintkezésbe lépessen, s rövid időn annyira vitte, hogy Natterer József-fel és János-sal, a később annyira kiváló ichthyológus Heckel-lel, Neumeier-rel és Kollar Vinczé-vel, a Naturalien-Cabinet későbbi igazgatójával jött összeköttetésbe. Ezekkel az új ismerősökkel Bécs környékére sűrűn kirándulgatott, szóval mindent elkövetett, hogy természetrajzi ismereteit tökéletesítse. Itt sajátította el végre a madártömés művészetét, a melyet később nagy tökéletességre vitt. És itt keletkezett Petényi és Schlegel között az a gyönyörű baráti viszony, a melyet még alkalmunk lesz közelebbről is megismerni.

Ez időszak 1824-ig tartott; Petényi ekkor már Brehm apóval állott összeköttetésben és ennek epochális munkája — »Lehrbuch der Naturgeschichte aller europäischen Vögel I. 1823, II. 1824« — alapján kutatott és dolgozott.

Ebben az évben hívták meg Besztercebányára tanárnak; így Losoncra és Modorra, végül Nagyszombatba lelkésznek, a nélkül, hogy ezen meghívások bármelyikének engedett volna.

Még sok feladat várt reá, a melyet csak úgy oldhatott meg, ha szabad és független marad.

Ebben az évben egy nagy utazásra készült, még pedig Béctől az akkori török határokig, Pancsovára, s ezt meg is tette. Török-Szent-Miklósnál — tehát az Alföldön, a Tisza mentén — a tűzokok seregeit tanulmányozta, ma már

inkább csak apró csapatokban állnak; — Kigyós vidékén a nagyon gyakran jelenkező Milvusokat — Korschun Gm. — figyelte; Csabánál Ortygometra pusillát talált és figyelt meg. Az utazás egész ősszel tartott s még a télbe is mélyen belenyult; ebben az időben figyelte meg a békés-gyulai fáczános közelében az Archibuteo lagopusokat is. Felkészült az akkori Pestre — ma Budapest — pénzt vett kölcsön, hogy Bécsbe visszatérhessen, s annak természetrajzi kincseiben tovább is gyönyörködhesse, azokat továbbra is hasznára fordíthassa.

Igy folyt le az 1825-ik év is, részben Bécs városában, részben pedig Pozsonyban, mely utóbbi helyen az országgyűlés együtt volt. Ott buzgó képviselők lépéseket is tettek, hogy a fiatal zoológus természetrajzi utazásait folytathassa. Ebben az évben is kapott meghívást, még pedig Losoncra, — a hol nyilvános iskoláztatását kezdette volt; — de ismételten megköszönte, mert minden buzgalmát és törekvését zoológiai tanulmányaira irányozta.

Lépéseket tett felekezete szuperintendenseinél és egyháza gondnokainál, hogy eme célra eszközöket nyerhessen; ámde hiába! A Brehm apóval folytatott levelezésből kitűnik, hogy az utóbbi Petényi érdekében a szárszországi tudományos körökben igyekezett hatni.

Petényi helyzete szorongatottá vált, s így nem maradt más hátra, mint az, hogy régi iskolatársa, Kubinyi Ágoston meghívásának engedve, Vidéfalvára menjen, a hol egy madártani gyűjtemény alapját veté meg, mely rövid időn minden e tájon előforduló fajt magába foglalt.

Földváry Miklós, az akkori Pestmegye előkelő családjának sarja, Petényi volt iskolatársa s fiatalsága daczára egyházának már esperességi gondnoka, 1826-ban Vidéfalván a gyűjteményt meglátván, elhatározta, hogy Petényi-t kerületéhez láncolja. A nélkül, hogy Petényit ez iránt megkérdezte

volna, Czinkota község meghívását — a lelkeszi hivatal betöltésére — eszközölte ki számára. Földvály keresz-tülvitte, hogy az alig huszonhat éves Petényi e jelentékeny községnek csak-ugyan lelkeszeül választott. Petényi a meghívást főképp azért fogadta el, mert annak révén Budapest közelébe juthatott, s ezzel lehetővé vált, hogy a fejlődésnek indult Nemzeti Múzeum termésetrajzi és könyvkincseit használhassa.

Czinkota vidéke — akkoriban pusztá homokszivatag — madártani tanulmányokra kevésbé volt alkalmas s a mi Petényink itt mindinkább a kertművelésre és méhtenyésztésre adta fejét. A népes egyház hivatalos teendői is nem egy akadályt gördítettek az ornithológ útjába; mindamelllett itt Petényi is mindent összegyűjtött, a mi a környéken található volt s a prozelitákat nagy buzgalommal toborzotta; így nyerte meg Podmaniczky János bárót; később pedig Földvály Miklóst vette rá, hogy gyűjteményt kezdjen, melynek számára ő maga is fáradhatatlanul preparált; később pedig e gyűjteményhez állandó preparátorról is gondoskodott.

Noha ekléziája gazdag jövedelmet hajtott, helyzetével mégis elégedetlen volt. Kizárólag a természettudományoknak élni — ez volt vágya, a melyen ébren, úgy mint álmában süggött. Majd meglátjuk, hogy e vágnak teljesedése szinte ráerőszakolta magát.

Czinkotai papsága idejében fedezte föl Peszéren és Pusztá-Billén a kék vércse tojásait s e madár viselkedését is itt vette tüzetes megfigyelés alá. 1827-ben útra kelt az ország déli része felé s Békés-Csabát és Temesvárt érintve, Butyinig nyomult. Szarvas környékén május havában Tringa subarquátát és főképp Glareolát talált — az utóbbi ott szikes területeken most is otthonos; itteni népies elnevezése: »Székicsér«, mely tartózkodásától ered.

Az 1832. évben meglátogatta a német orvosok és természetvizsgálók gyűlését Bécsben. Itt előadást is tartott, egy

a majorságnál járványosan pusztító betegséget ismertetve; második előadásában pedig a Scolopax, — most Gallinago — farktollai számának fontosságát — tehát a 16 és 18 tollas alakok előfordulását tárgyalta.

Az 1833-ik évben beható megfigyeléseket végzett Budapest, Rákos-Keresztúr, Peszér, Apaj környékén. Peszér környékén való látogatásai leginkább a kék vércsét és a gyurgyókát — Merops apiaster — illették.

Irodalmi tevékenységének első zsengeje is czinkotai tartózkodása idejére esik, még pedig 1830-ra, a mikor is a kék vércséről és a Glareola torquataról szóló észleletei — B r e h m bemutató sorai kíséretében — O k e n »Isis«-ében jelentek meg.

Az 1833-ik évben döntő fordulat állott be Petényi életében. A czinkotai lelkészségről egész váratlanul lemond s nekimegy a bizonytalanságnak.

Bücsübeszédében kinyilatkoztatja, hogy továbbra is az Ur szolgálja marad, s az Isten jóságát, hatalmát és fenségét, melyek a természet jelenségeiben lelik legszebb nyilvánulásukat — jövőre is hirdetni fogja. Ez — az akkori időkben rendkívül meglepő lépés maig sem talált kellő megokolást.

Első életfrója, Kubinyi Ferencz szerint, a hogy Petényi nővérét elhelyezte, csupán a zoológiának kívánt élni, s minden megfontolás nélkül tette meg a vakmerő lépést. Második biográfusa, Toldy Ferencz, a Tudományos Akadémia egykori titkára, e kérdés fölött gyorsan sikamlík el.

Kubinyi Ferencz igyekezete, a mellyel e lépést megokolni akarja, az a megjegyzése, hogy Petényinek e tette kedvezőtlenül hatott ismerőseire, sőt »silány élczelődésre« is szolgáltatott alkalmat, azt látszik bizonyítani, hogy a valóság más tényből folyt és ez a tény összes közelebbi ismerősei előtt épen nem is volt titok.

A becsületes czinkotai parasztlak egyszerűen nesztét vették annak s megütköztek rajta, hogy papjuk madarakat

nyúz és tagol, azokat méreggel preparálja; sőt hogy mindezt egy kutyával is megcselekedte, még pedig ugyanazzal a kézzel, a mellyel nekik az »Ur vacsoráját« osztogatja! Zúgolódni kezdtek; az »Ur asztala« hívók nélkül maradt; a szerencsétlenség megesett és Petényi — ment.

Az akkori idők szellemének és fel fogásának mindez teljesen meg is felel — s a modern forgalomtól kissé távol eső helyeken még ma is elképzelhető — főképp a miatt a kutya miatt!

Igen, az a kutya! Minden utálatosnak e foglalatja! a melynek még a neve is valamennyi sértés között a legmegalázóbb! S mindez csupa háládatosságból azokért a megbecsülhetetlen szolgálatokért, a melyeket ez a — mégis csak — nemes állat az emberiségnek ősidőktől fogva tett; háládatosságból a hűség, a törhetetlen ragaszkodás e megtestesülése iránt, a melyet semmi nyomor soha el nem tántorított; a mely nagybecsű tulajdonságaival magát a legszigorúbb s ezért egyszersmind a legszárazabb diagnosztikust, Linnét is annyira meghatotta, hogy tollán a szív melege tört ki, a mikor a »Canis familiaris« tudományos jellemzését papírra tette. Igen, a kutya! az, az volt az ok!!

A dolgon azonban már nem lehetett változtatni. Petényi kinyomatta s Czinkotára küldte búcsúbeszédét; maga pedig Budapesten maradt — reménykedni. Modern értelemben úgynevezett »catilinaei existenciát« kezdett.

Első életfrója hajlandó volt és törekedett is, hogy ezt a dolgot más színben tüntesse fel — mint már láttuk is —, csak hogy nem sok eredménnyel; e tekintetben maga Petényi is bizonyos álszemérem nyomása alatt állott, a mit leginkább Brehm-hez intézett levele bizonyít, a melyet utóbbi Petényi érdekében fel is használt s az »Isis« nevű folyóirat 1835. III. füzet 231. lapján egy értekezésben közzé is tett. Előre kell azonban bocsátanunk, hogy Petényi az 1834-iki esztendő, kritikusan helyzetének daczára is derekasan használta

fel. Hont- és Nógrádmegyét utazta be, ellátogatott szülőhelyére, azonkívül Turprolojára, a hol főképp a kúszómadarakat tanulmányozta; különben pedig Budapesten megánzóskodott.

Nemsokára fordulat köszöntött reá. A Nemzeti Múzeum zoológiai osztályának első konzervátora, Jány Pál meghalt; József nádor, a Múzeum buzgó pártolója figyelmét Petényire fordította, s így történt, hogy Petényi — úgy látszik a nélkül, hogy ez iránt lépéseket tett volna — 1834 november 16-ikán az elárvult hivatalt elnyerte s azt december 4-ikén el is foglalta. — Így végre megtalálta működésének a megfelelő hatáskört, csak hogy az anyagi járuléknymorúságosan csekély volt hozzá: 400 pengő forint évi fizetés s 80 forint utazási átalány volt az egész anyagi alap.

Ez időben írt Brehm apónak egy levelet, annak egy ismeretlen levelére válaszolva, a mely utóbbiban — úgy látszik — Brehm aggdóva érintette azt a körülményt, hogy Petényi papi állását bizonytalanra hagyta el. A Petényi válaszából csak úgy árad a megelégedettség; de e levél más tekintetben is érdekes, mert jellemző.

Brehm apó fent érintett közlése az »Isis« című folyóiratban a helyzetnek és Petényi döntő lépésének előadásával kezdődik, úgy, a mint azt Kubinyi Ferencz is előadja: mint hát. i. Petényi állását a természet-tudományok iránt való szeretetből hagyta volna el. Azután következik Petényi levelének kivonata, a melyben az áll, hogy ő adjunctus Custodis seu Procustos lett a zoologico-politechnikai osztályban, vagyis világosabban: Camerae Productorum Naturae et Artis Adjunctus-Custodis — s hogy Budán, az udvari kancelláriában eskettetett fel. Azt is írja, hogy a papi méltóságot továbbra is megtartja, hogy a főherczegtől engedelmet kért, hogy Magyarországot s annak provinciáit, helyesebben szent István koronájának országait tervszerűleg beutazhassa; hogy közelebb érzi magát céljához, az ahhoz vezető

helyes útát megtalálta. S itt kifejti a nagy áldozatokat, a melyeket azért hozott, hogy magát kizárólag a természet kutatásának szentelhesse; azt is, hogyan utasított vissza minden meghívást, hogyan mondott le minden javadalomról, még az édes szülőanya iránt tartozó gondoskodásról is; mi több, még arról is, a mit a földi boldogság koronájának neveznek: a családalapításról is! S mindezt a természettudományok és a haza iránt való szeretetből, összes barátaí véleményének ellenére! És mindezzel példát akart adni — szerinte többnyire bátortalan — földijeinek, hogyan kell állhatatosnak és önzetlennek lenni, mikor a közjó érdeke úgy kívánja!

De mindez sokkal tudatosabban és sokkal keresettebben van írva, hogysém a lélek bűvár itélőszéké előtt az igazság színében tűnhetnék fel; különösen az a tétel, hogy anyja iránt tartozó gondoskodásáról is lemondott, bizonyítja, hogy volt valami rejtegetni valója, s hogy a nagy igyekezet hevében eldobta a súlykot. Összes hajlamai, lelkének nagyfokú érzékenysége, érzelmeinek melegsége, mellyel barátai, de főképen rokonai iránt viseltetett, ellentmondanak ez állításnak, a mely — ha való volt volna — sokkal kevésbé a természettudományok iránt való szeretetről, mint inkább rút hálátlanságról tenne tanúbizonyságot. Ez utóbbit azonban ő róla, a hálás, szerető fiúról föltenni lehetetlen.

Az igazság az, hogy biz ő a parochiát csakugyan a természettudományok miatt vesztette el; de az okot bevallani nem akarta. Az a kutya okozta az egész! Nem birt elég lelki erővel, hogy a megjegyzésekkel, kérdésekkel, a gúnynyal szembeszálljon. A gúnynal főkép, a mely ott, a hol a társaság elemeinek nagyobb része még alig érett, tehát elfogult — nem egyszer az elviselhetlenségig zaklató.

Petényi új hivatalában egész lélekkel, teljes czéltudatossággal feküdt neki, hogy életfeladatát teljesítse. A Nemzeti

Múzeumot mindjárt kezdettől fogva annak a központnak tekinté, a melyből egy magyar természetrajz alapjait kell kiteremteni.

A szegény, földhözragadt Adjunctus-Custodis ornithológiai gyűjteményét — mely akkor 365 darabból állott — szekrényestül a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta s ahhoz még az emlősöknek gazdag sorozatát is — ezek között számos rágcsálót — hozzácsatolta.

Nagy kiterjedésű levelezést kezdett, még pedig leginkább kül- és belföldi volt iskolatársaisal. Leveleiből az igazi agitátor szelleme árad: serkent, oktat; a természettudományok fontosságát prédikálja, mindenkifölött az ornithológiáét; minden csekélységet megköszön; azokat, a kik buzgalmat tanúsítanak, értekezéseiben fölemlíti, megdicséri s tőle telhetőleg támogatja. Forma szerint vándortanító lesz belőle s a földadatot nagyon gyakorlatiasan kezdi: az embereknek a preparálást tanítja, vagyis arra törekszik, hogy tárgyait biztosítsa. Prozelitáinak az akkor még nehezen kapható mesterséges madárszemeket beszerzi. A hol valódi hajlamot lát, gondoskodik a legszükségesebb irodalmi segédeszközökről is. Apámnál, egykori iskolatársánál — akkoriban pedig breznóbányai kamarai orvosnál — heteket tölt, preparálásra tanítja s mikor a határozott hajlamról meggyőződik, B r e h m apónak első »Naturgeschichte aller europäischen Vögel« című saját példányát engedi át neki, ugyanazt, a melyet magától a szerzőtől ajándékba kapott.

Ez a könyv még ma is birtokomban van. Petényi sajátkezűleg ezt írta bele: »Ex libris propriis Joann. Salomonis Petényi 1825: ei Viennam ab ipso Auctore dono missus«; apám kezevonásával pedig ez áll tovább: Den 16. Dezember 1837 an mich überlassen. Herman. Ez a munka hosszú éveken át az egész környék ornithológiai orákuluma volt.

Ezt az agitációt egész csendben, de szakadatlanul folytatja; majd itt van; majd amott; összeköttetéseket teremt,

és mindent elkövet, hogy buzdításainak eredménye, ennek pedig a Nemzeti Múzeum gyűjteményeiben láttatja legyen.

Az 1835-ik év Petényink életében azért nevezetes, hogy — az akkor még úgynevezett — »Bánság«-ot kétszer utazta be, még pedig először V i e r e g g gróffal, azután egyikével a legjelesebb ornithológusoknak, névszerint N a u m a n n-nal s az ennek kíséretében levő N e u b e r t-tel. Tudvalevő, hogy N a u m a n n utazásának ornithológiai részét a »Wiegmann's Archiv« 1837. III. 69—110. lapokon kiadta s itt hálásan emlékszik meg ama szolgálatokról, a melyeket neki Petényi tett, s melyek nélkül célját el sem érthette volna.

Ugyanez évben, az imént említett két utazáson kívül még egy harmadikat is végzett, még pedig H e c k e l J a k a b-bal a Fertő tavához.

A H e c k e l — ez ép oly rokon-szenyes, mint derék kutató — és Petényi közötti benső barátságának köszönhetjük az utóbbinak Magyarország halairól szóló, szorgalmasan és rendszeresen végzett jegyzeteit, a melyeket én a magyar halászat könyvében kellőleg méltattam s azután a magyar Természet-tudományi Társulatnál deponáltam. Az ichthyológia terén Petényinek köszönhető egy új márna-faj fölfedezése, a melyet H e c k e l a K n e r r R u d o l f-fal együttesen szerkesztett, klasszikus művében Petényi tiszteletére: »Barbus Petényii«-nek nevezett el.

Két évvel később — 1837-ben — beutazza Felső-Magyarországot, még pedig a Táttra hegységet, Eperjes, Besztercze- és Breznóbánya vidékét, Breznóbányán apámnak B r e h m apó első ornithológiai munkáját engedve át, — a mint fennebb már érintve is volt — a mely cselekedete meg is hozta a maga gyümölcsseit.

Ez alkalommal meglátogatta R a j n e r-t, Tátrafüred fürdőnek nagyérdemű bérlelőjét, a ki ezen az »észak felé előretolt ornithológiai őrhelyen« sok hasznos szolgálatot tett, többek között némely madárfajoknak átvonulását hatá-

rozta meg, a melyeknek állandó tartózkodási helye különben a Kárpátoktól csak délre, vagy északra, a magyar vagy a szarmata síkságokon szokott lenni. Egyike a följegyzésre méltóbb megfigyeléseknek, a melyet R a j n e r a mi Petényink ösztönzésére tett, kétségkívül a fekete gólyára vonatkozó, a mely madárnak vonuló csapatai évről évre, az oda- és visszavonuláskor, a Kárpátokban bizonyos pihenőhelyeket — leginkább havasi lápokot — kerestek fel.

R a j n e r vadásza, egy hű, becsületes szépségi gyerek, vette észre őszkor a fekete gólyákat, azonban nem bírta őket lövésnyire megközelíteni; mikor gazdájának a kísérletek meddőségét jelentette, R a j n e r indulatoskodott, a mi a szegény ördögöt mód nélkül elkeserítette; nyomtalanul eltűnik, de három hét múlva csak beállt, még pedig egy fekete gólyával, a melyet Debreczen környékén ejtett el!

Tudta az irányt, a melyben a gólyák elvonultak s követte is pihenés nélkül, míg csak a madarat meg nem kerítette; R a j n e r egész, 140 madárból és 396 tojásból álló gyűjteményét a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta.

Egy évvel később — vagyis 1838-ban — Petényi az apaji mocsarakat kereste fel, azután a Duna szigetiségének hajdan klasszikus gém- és kárákatnanyáját, Adonyt; végre Ercsit, a mely utóbbi helyen — sógora, Dr. T a u s c h e r állítása szerint — különösen a filemilék énekét tanulmányozta, s nem kevesebb, mint huszonnyolcz strófában le is írta. Ez a jegyzet azonban, sajnos, nyomtalanul elveszett.

Ebben az évben volt L a n d b e c k L a j o s-nak — ki később Európával jóllakván, Amerikába vándorolt ki — tanácsadója és vezetője.

L a n d b e c k értekezéseiből — melyek 1842—1843-ban az »Isis«-ben jelentek meg — az tűnik ki, hogy látogatásai Erdélyt, az adonyi gémtelpeket, a peszéri erdőt és a Szerémséget illeték; mi tudjuk, hogy Petényi párt-

fogoltjainak mindenét, a mivel bírt s a mit tudott, rendelkezésükre bocsátotta. *Landbeck* azonban oktatójának nevével többnyire hallgatta.

Két évvel később — 1840 — barátjai: *Heckel*, *Jakab*, *Dr. Hartlaub* és ifjabb *Natterer* társaságában a Balaton tavát kereste fel, a hol szorgalmasan halásztak, Petényi pedig a híres »Fogas« — *Lucioperca Sandra* — biológiáját hozta tisztába; a mellett a madárvilágot is nagy figyelemmel kísérte.

A következő — 1841-iki — év a magyar tudományos törekvések szempontjából véve egyike a legfontosabbaknak. A szellemek nagy forrongása, a mely már egy évtized előtt a tudományos Akadémia megteremtésében nyilvánkozott, most a demokratikus elv felé vette irányát, a mely lehetőleg az egész nemzetnek a művelődésbe való belevonását követelte, tehát az önkéntes csatlakozás lehetőségét tételezte fel. Így keletkezett a magyar — későbbben királyi — Természettudományi Társulat, a mely ma közel 8000 tagot egyesít s különösen az ismeretek terjesztésével és kitünő magánrajzok kiadásával áldásos működést fejt ki; — és keletkezett a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek intézménye is.

Mulhatatlanul be kellett következnie, hogy a mi Petényink itt fontos szerepet játsszék s hogy missziójának talaját ne csak keresse, hanem meg is találja.

Petényit itt, ez intézmények szervezése után, fáradságtalan tevékenységben találjuk: mint választmányi tagot, mint a szerkesztő bizottság tagját és mint előadót is.

A lelkeket lázas sietség ragadta meg; — mintha előre érezték volna a közeledő nehéz időket. Az 1841. évben a magyar orvosok és természetvizsgálók kétszer gyűltek össze. Buzdítólag *Oken* példája hatott. A mozgalomnak lelke *Bene Ferencz* volt, a ki egy lapidáris rövidségű felhívást tett közzé, melynek 268 orvos és természetvizsgáló

sietett eleget tenni, kik május végén az akkori Pestre gyülekeztek össze; mint-hogy azonban a szervezkedés azonnal nem sikerült, ugyanazon év szeptember havára még egy gyűlés hivatott össze, s a szervezkedés végre szerencsésen befejeztetett. Ezen a második gyűlésen 212 orvos és természetvizsgáló vett részt.

Akkor vették kezdetüket a vándorgyűlések és tartattak meg minden évben az országnak más-más pontján.

A harmadik gyűlés 1842-ben Besztercebányán jött össze, mely várost Petényi egy lendületes előadásban mint a magyar tudományos ornithológia bölcsőjét üdvözölte. Petényi szerény iskolamestereit és alantas kincstári hivatalnokait itt léptette föl először, kik kiállított gyűjteményeikkel az egész dolgot csinosan kidomborítani segítettek.

Hogy milyen szellem nyilvánult prozelitáinak legtöbbszörében, azt főképp az az értekezése árulja el, a melyet e gyűlésen előadott. Ez az értekezés mint buzdító irat mestermű számba megy; de a hála forró érzete is áthatja, mely rég letűnt boldogabb idők emlékezetéből fakadt.

Mindjárt a kezdetén azt az ingert ecseteli, melyet a madarak minden időben az emberekre gyakoroltak; a vágyat, a mit a gyermekekben ébresztenek s gyakran a szertelenségig fokoznak, a melynek vége a régi latin közmondásban oly világosan van kifejezve: »per pisces et aves multi periire scholares«. A hajlam azonban, szerinte, velünk született.

Azután rámutat, a szentírás számtalan helyére, a melyek a madarakról dicsérő, magasztaló, oktató és felvilágosító értelemben szólnak; ezzel fölmege egész Salamon királyig, kiről az Ó-Tesztamentomban írva vagyon — még pedig I. Királyok Könyve Cap. 4., Vers 33. — hogy ő többek között a madarakat is ismervén, azokat le is írta — csak hogy sajnos, — tette hozzá Petényi — éppen ezek a leíró részek veszttek el... az utókornak pótolhatatlan kárára!

Tisztán látható, hogy bibliai erudíciójával a papokra kívánt hatni. A mit

itten idéz, az a biblia madarakra vonatkozó tételeinek valóságos konkordanciaíja.

Innen egy ügyes fordulattal a tudományos irodalom terére csap át; kezdi pedig az ő s A r i s t o t e l e s - s e l .

E részt fejtegetve a természetrajzi íróknak egész sorozatát mutatja be, azokkal az országokkal együtt, a melyeknek ez írók tevékenysége díszére és hasznára vált; a sor L i n n e - től — e » minden időknak legnagyobb természetvizsgálójától« kezdve — egész a cseh származású S t a n e k - i g terjed, mely utóbbinak jelentősége felől nem egy könnyen jöhet tisztába minden ember; egyelőre csak Magyarországot hagyja érintetlenül. A sorozat befejezéseül azt mondja, hogy az a nagyfokú tevékenység, mely a természetrajz terén megindult, a madarak új, főkép biológiai momentumainak kimutatását már is megnehezítette s így nem csekély érdem, ha valaki ilyet mégis fel bír kutatni.

Most ismét egy fordulat következik, a mellyel Magyarországnak is igazságot szolgáltat. Reámutat, hogy hazánkban az udvar, a kert, a környék madarait ő s időktől fogva ismerik; hogy a rabmadarak viselkedéseiben gyönyörködnek; sőt még a tudományos méltatás sem hiányzott soha. Hogy ezt bebizonyítsa, egész bibliográfiát közöl, a mely a tiszteletreméltó Miskolczi Gáspárral kezdődik (1691) s az 1842. évben megjelent, némiképen ornithológiai színezettel bíró ujságczikkekkel végződik. Erre azután a külföldi szerzők és folyóiratok következnek, a melyek Magyarország ornithológiai jelenségeire is kiterjeszkednek, így: O k e n I s i s - e , W i e g m a n n A r c h i v - j a , T e m m n i c k , N a u m a n n , B r e h m s t b .

A magyar ornithológiai irodalom értékét elismeri s mint igen fontos alkotó részét egy »Magyar természet-tudomány történetének« nagyra tartja; de a haladásokhoz mérve elégtelennek találja, főkép azért, mert *nem közvetlen kutatásokon alapul*; igen helyesen mutat rá az indukción alapuló kutatások fon-

tos, kikerülhetetlenül szükséges voltára, s épen ennek hiányában keresi okát annak a nagy hátramaradásnak, mely tudományos tekintetben Magyarország és az előrehaladott nyugot között, az előbbinek kárára fennáll. S midőn ebben a helyes állításban kulminál, bizonyágot tesz egyszersem arról is, hogy a kor színvonalán áll s hogy ő tetteiben és szavaiban feladatának tudata vezérli.

Előadásának végére érve, kidomborítja, hogy Magyarországon ornithológiai tekintetben a tulajdonképeni, komolyan vett tevékenység még csak három évtized óta vehető észre, s hogy ez az oológiával vette kezdetét. Ezen a nyomon azután visszakerül Besztercebányára, gyermekkorra oológiai foglalkozásának színhelyére; ő, immár a férfi, a tudomány embere, hogy nemes törekvésének e szülőhelyét az azt joggal megillető díszes elnevezéssel: »a magyar ornithológia bölcsője« névvel ékesítse.

Azután egész odaadással bocsátkozik bele ama férfiaknak és cselekedeteiknek felsorolásába, a kik a magyar ornithológia mezején működtek; kis és nagy embereket sorol fel, a kiket érdemeik szerint igazságosan és buzdítólag méltat.

A hatalmas főurak és nagybirtokosok — mint az O r c z y - a k , R é v a y - a k , B r u d e r n b á r ó k s a C s e k o n i c s - o k , a kik Jány Pál konzervátort megpártoltatták; Földváry Miklós után, a kinek gyűjteménye a Nemzeti Múzeum birtokába ment át — az apróbb népség következett: szerény orvosok, gyógyszerárosok, erdészek, papok s végül az ő kedves iskolamesterei, ezek között első sorban az öreg és mégis örökké ifjú R o k o s z I s t v á n , a ki a saját és övéi szájától a falatot vonogatta meg, hogy a természettudományoknak s a Nemzeti Múzeumnak hasznos szolgálásokat tehessen.

És még csak ezek után kezdi saját tevékenységének eredményét számokban kifejezni. Az ornithológia akkori állása szerint Európára 100 nemet szá-

mít körülbelül 531 fajjal, a melyből ő Magyarország ornisa számára 87 nemet, 298 fajjal határoz meg; még pedig »szárazföldi madaraktól« 59 nem, 183 fajjal; »futomadaraktól« 2 nem, 3 fajjal — a két Otis és az Oedicnemus; »gázoló-madaraktól« 23 nem 55 fajjal; végül »úszómadaraktól« 13 nem, 56 fajjal. A fajok száma nem vág össze pontosan, mivelhogy $183 + 3 + 55 + 56 = 297$, tehát egy fajjal kevesebb. Ide bizonyosan valamely számadási, vagy sajtóhiba csúszott be. Azonkívül előadja, hogy az ornitológia és szinonimika érdekében 1000 népies madár elnevezést gyűjtött; — a mi pedig a legértékesebb — hogy imádott szakmájának mindenütt barátokat és tanítványokat szerzett. És itt ismét a neveknek hosszú sora következik, kisebb-nagyobb embereiből az egész országnak, úgy a mint azokat utazásai közben fölkereste, buzdította és meg is nyerte.

Petényinek gondja volt reá, hogy az ország különböző részeiben lakó embereket nyerjen meg, mert nagyon is jól tudta, hogy Magyarország ornisáról teljes képet alkotni csak ezen az egy módon sikerülhet.

Ez az értekezés végül egy lelkes felhívásban csattan, a mely körülbelül ezeket mondja: Oh, munkálkodjatok, hogy minden hazafi, hazánknak minden igaz barátja, minden becsületes szív törekvéseink sikeréért dobogjon és érezzen. Hisz valamennyiünknek csak egy édes hazánk van s ebben a hazában miéink az intézetek. Közös kincsünk az egyetem szertáiraival; a Nemzeti Múzeum az ő kincseivel; a Természettudományi Társulat az ő gyűléseivel; tieitek az iskolák, és tieitek vagyunk mi, a kik kutatunk és gyűjtünk, valamennyien. Tiszteljeteik, ajándékozataik meg minket, tegyetek boldogokká vizsgálódástok tudományos eredményeivel, a környezet fontosabb természeti jelenségével, ezeknek népies elnevezéseivel; vagy legalább is figyelmeztessetek alkalmilag azokra! És ha majdan Magyarország ornisának mezején érdekes meg-

figyelést tesztek; ha a madárvilág tanulmányozása lelketeket gyarapítja s a szív e felett örömet érez, ha a fül a madárság énekében, a szem színpompájában váltig elgyönyörködött; ha az ornithológia igazi hasznait élveztetek s ennek a szép tudománynak bárhol egy barátot, vagy pártfogót szerezhetetek: akkor emlékezzetek Besztercebánya nemes, vendégszerető, a tudományok iránt buzgón érdeklődő városára s hangoztassátok velem együtt: a magyar ornithológia bölcsője sokáig éljen!!

Körülbelül ez volt tartalma az 1843. évi értekezésnek, a mely bizonytalán híven és szépen jellemzi a kort, úgy az embert is. Petényi lelkében meleg érzés lakozott s a mit tett, céltudatosan tette, követve az arany mondás intelmét: »quid quid agis, prudenter agas et respice finem«.

Kubinyi Ágoston ezen a gyűlésen díjat tűzött ki e kérdés megfejtésére: hogyan van az, hogy az őserdők vágásait már a vágatás első évében is növények borítják, a melyeknek magvait a madarak oda nem hordhatták?

A díjat Petényi nyerte el, még pedig a növényvándorlás okainak és föltételeinek alapos kifejtésével. Ezt a díjjal koszorúzott értekezést Temesvárott, a negyedik vándorgyűlésen — 1843 — olvasta fel; ezenkívül beszélt még Magyarország emlőseiről is.

A Természettudományi Társulat Évkönyvében egy évvel később egy értekezése jelent meg a magyarországi ornis ismeretének haladásáról.

A temesvári vándorgyűlés sikerén felbuzdúlva, Kubinyi Ágoston egy második díjat tűzött ki oly témának megfejtésére, a mely addig Magyarországon még érintve sem volt, annál kevésbé tárgyalva. Ez az állatvédelem kérdése s az állatkínzás megakadályozása módjának keresése volt.

Az a csíra, mely hajdan a gyermek kedélyében fejlődésnek indult s a gyermeket főképp az elhagyott, elárvult madárfiak oltalmazójává avatta, hatalmas fává erősödött, a mely gyümölcsözött is. Pe-

tényi ezt a második díjat is megnyerte egy értekezéssel, a melyet az ötödik — 1844 — vándorgyűlésen, Kolozsvárt adott elő.

S a mi még ennél is több! Petényi a díjat, még Temesváron, hat arannyal szaporította volt; minthogy pedig Kolozsvárt az egészét ő nyerte el, felét egy állatvédő-egyesület alapítására adományozta, a másik felét pedig díjult tüzte ki a következő pályakérdés megoldójának: Miféle befolyása van a természettudományoknak a nemzet szellemi haladására?

Ebben az évben, a vándorgyűlés alkalmával beutazza az akkor még külön álló erdélyi fejedelemséget, hol barátja és tanítványa, Stetter F. V. az ornithológia terén fáradhatatlan tevékenységet fejtett ki.

Ennek az utazásnak eredménye a prozeliták hosszú sora s egy értekezés volt, mely Erdélyt zoológiai szempontból tárgyalta. Ez utóbbit a hatodik vándorgyűlésen, Pécsen — 1845-ben adta elő.

A legközelebbi — VII-ik vándorgyűlésen, 1846-ban, mely Kassán kezdődött és Eperjesen folytatott — az előadásoknak egész sorozatával lépett föl, úgymint: a *Muscicapa parva* és a vakandok különös tulajdonságairól. Végül egy felhívást tett közze, mely a végkiirtáshoz közel álló bőlényt és a hódot veszi védelmébe. A bőlény, fájdalom, akkor már ki volt irtva. Az utolsó állítólag 1814-ben esett el.

Ez a folytonos tevékenység, a melyen kívül a Nemzeti Múzeum gyűjteményének konzerválását és gyarapítását is folytatta — még pedig minden segítséggel nélkül — a Magyar Tudományos Akadémia figyelmét végre ráirányozta és 1846. december 18-ikán levelező tagjául meg is választott.

Mint akadémikus a magyar orvosok és természetvizsgálók nyolczadik vándorgyűlésén, — mely 1847-ben Sopronban ülésezett, s melyet fényben megközelíteni maig sem sikerült — élénken részt vett.

Nem csak hogy a magyar orvosok

és természetvizsgálók színe-java gyülekezett ott össze, hanem a külföld is igazán fényesen vett részt. A tagok száma 483 volt.

Eszterházy Pál herceg volt az elnök; a külföldiek sorában első helyen Bonaparte Lucian, Canino hercege tündökölt, a ki előadást is tartott; ott látjuk Kollárt, Heckel Jakabot, Natterer Jánost; ott van Dr. Wittelshöfer, Dr. Skofitz, Hauer Ferencz, Hörnes Móricz, Auersperg Ágoston herceg tábornok, Doblhoff báró, a svéd Magnus Huss Stockholmból, s több mások. A mi akkori entomológusunk, Ocskay báró, kinek Toussaint de Charpentier egy *Odontura* fajt — Barbitistes Ocskayi — dedikált, a ki azonkívül egy *Stenobothrus* fajt is — *crassipes Ocskay* — fedezett föl és írt le, itt szintén buzgózkodott. Nem kevésbé a mi Petényink is, ki két előadást tartott: egyiket a gyűjtésről és gyűjtőkről, a másikat pedig a tojásgyűjteményekről.

Az uralkodó hangulat emelkedett volt; mintha az emberek sejtették volna, hogy Magyarország rövid tavaszára hosszú, szomorú tél fog következni!

E vándorgyűlésnek iratai csak teljes tizenhat év leforgása után, 1863-ban jelenhettek meg, a mely idő alatt igen sokan azok közül, a kik Sopronban ama fényes gyülekezésben részt vettek — a csaták véres mezején áldozták életüket — s még többen a természet örök törvényének adózva hagyták el az élők sorát. Az utóbbiak közé tartozik a mi Petényink is! De tartsunk sort Az 1848. év beköszöntött. A társadalom feszültsége legmagasabb fokát érte, csak egy lehelletre volt szükség, hogy a kitörés bekövetkezzék.

A lehellet helyett azonban Franciaországból és Bécsből a forradalom hire; tehát vihar érkezett s természetes volt, hogy ennek Magyarországra is óriási hatással kellett lennie.

Márczius 15-ike a sajtószabadságot egy csepp vér nélkül szülte; a kiváltsá-

gos osztály előjogairól önként mondott le; a feudalismusból az alkotmányba és a parlamenti rendszerbe való átmenet egészen békésen ment végbe. Hogy miféle okok voltak azok, a melyek Magyarországra a szabadságharc véres küzdelmét ráerőszakolták, annak tárgyalása nem tartozik ide. E kis vázlat feladata csupán csak annyi, hogy annak az életnek némely mozzanataival megismertessen, a mely akkoron főképp a mi Nemzeti Múzeumunk körül keletkezett és fejlődött.

A remek oszlopcsarnok, a nagy lépcső s ennek kórkorlátja volt a népgyűlések legkedveltebb s leglátogatottabb helye. Magyarország halhatatlan lyrikusa, a szabadságharcz Tyrtæusa, P e t ő f i S á n d o r nem egyszer emelte fel itt lelkesítő szavait!

Azalatt pedig az ornithológus Petényi az épületben levő dolgozószobában akadémiai székfoglalóját írta, a melyet 1848 július 3-ikán elő is adott. A sólyomról és sólymászatról értekezett.

Egy futó pillanatra a szép remény rózsaszínében tündöklött minden. Szébb kor hajnalpirjának véltük az események folyását. Azonban arasznyi idő után már a háború borzalmai száguldának Magyarország területén. A következő év elején a győzelem a magyar szabadságharcz zászlóhoz látszott szegődni; — de azután — a nap vértengerbe áldozott le. Magyarországra a mérhetetlen gyásznak éjszakája borult; legnemesebb erői törve voltak. Még a tudományos intézetek kapui is bezárultak . . .

A Nemzeti Múzeum büszke fala e nehéz időkbén gyakorló csapatok lár-máját verte vissza; az udvarokon csapatok táboroztak. H e n c z i tábornoknak egy Budaváráról átröpített bombája a nemzet kincstárának közvetlen közelében robbant szét; a borszeszbe rakott gyűjteményt csak a kedvező véletlen mentette meg a kozákok szomjúságától, a mely csak akkor csillapodott le, a mikor egy üvegben eltelve emberi korcsszüllöttet ismertek fel.

Igazgató, küstosok és a szolgálószemélyzet — sokszor hónapokon keresztül minden fizetés nélkül maradván — angolna módjára siklottak, alkalmazkodtak, csak hogy az intézetet fenntartsák, a mi sikerült is; de épen mert ez sikerült és ők hivatalukban megmaradtak, százan meg százan kapaszkodtak beléjük: üldözöttek »proskribáltak, kompromittáltak« — s a jó ég tudja miféle üldözöttjei és megkülönböztetései az abszolútizmusnak.

A legelső, a mit az erőszak az országban véghezvitt, az összes fegyverek elkobzása volt. Petényi ornithológiai tanítványai egyszerre csak fegyver nélkül maradtak s fájdalomosan néztek nem egy szárnyas ritkaság után — tehetetlenül.

A Petényihez ebben az időben intézett levelek két dolog körül forognak: megkegyelmeztetés és fegyverpasszus! Előttünk csaknem hihetetlen, milyen kínos, keserves eljárásón kellett annak keresztül mennie, a ki egy fegyverpasszusra akart szert tenni.

Ennek a korszaknak már kezdetéből is alig van valami meghatóbb emlék, mint az a levél, a melyet az ornithológus S t e t t e r Petényihez írt.*

És 1850-ben Petényi mégis értekezik a kakukról s a Capordacus roseusról; egy évvel később a Spalax typhulusról; azután már csak palaeontológiai jelenségekről.

Életereje s azzal együtt teremtőtehetsége is hanyatlani kezdett. Némi változatosságot még C o c h r a n e A r c h i b a l d nyújtott neki, a kivel madártelepeket látogatott meg; ezenkívül egy németországi út, a hol B r e h m felhívására — kinek A l f r e d nevű fiarévén komája volt — hozzá N a u m a n n és B a l d a m u s E. biztatására is, a német ornithológusok gyűlésén részt akart venni, a nélkül, hogy célját elérhette volna, még pedig a »passzus«

* E levél a munka végéhez csatolt »Petényi levelezéseiből« című fejezetben olvasható.

hiánya miatt. Azonban — minden valószínűség szerint — mégis ott volt Renthendorfban B r e h m-nél; Diebzigben — N a u m a n n-nál — pedig biztosan megfordult, a mint ez B a l d a m u s E. leveleiből kiviláglik.

Innen kezdve életét betegeskedve vonszolta tovább. Karlsbad forrásainak évenként való fölkeresése nélkülözhetetlen feltétellel vált s a betegség nyomasztó, elkeserítő hatással volt egész lelkületére, a mit még az is fokozott, hogy az újabb áramlat, t. i. az, a mely a leíró zoológiában az »empirikus módszer« mester-címzet viseli — többé nem értette őt meg; mint a hogy ezt okaival együtt még tárgyalni is fogjuk.

Közte és némely társa között surlódások támadtak; nagyfokú ingerlékenység vett erőt rajta. Ez időszakban az elégtelenség, nem egyszer a féktelenségig menő epés indulatosság vett erőt rajta. A beteges ingerlékenységet ellenfelei nem mindig nézték el neki.

Külföldi barátjai, különösen B r e h m, mindenekelőtt pedig B a l d a m u s E., mely utóbbi 1847-ben N a u m a n n ajánlatával ellátva, Budapestén fölkereste, jegyzetkincseit látta, őt magát pedig tisztelni tanulta, ezek tudták, hogy íróasztalának fiókja ornithológiai följegyzések kincses ládája, a mely csupán csak szerkesztésre vár, hogy az ornithológiának nagy s főképp az akkori időkben igen fontos szolgálatokat tehessen. Annál inkább sürgették tehát a kiadást, minél bizonyosabbak voltak abban, hogy Petényi egészsége meg van támadva, hogy élete fogyva-fogy!

B a l d a m u s határozott és elfogadható ajánlatokat tett neki, Petényi meggyőződését azonban nem bírta megingatni, mely abból állt, hogy neki hazafiúi kötelessége mindenekelőtt nemzete művelődését megszolgálni, művét tehát mindenekelőtt magyar nyelven közzé tenni.

Egész lelkével ragaszkodott e meggyőződéséhez; az anyag együtt, a terv készen volt; de a véghezvitel — erre

az élet még hátralevő része már kevés volt! főképp, ha meggondoljuk, hogy gyűjtése a magyar nyelvharcz idejével esett össze, a német ornithológiai irodalom befolyása alatt állott, jegyzeteit tehát minden nyelven készítette s a szükséges magyar szókincshez ez anyagot még csak összehordogatta!

De még ebben a szomorú állapotában is az ornithológia agitátora maradt, ki az embereket — ha szabad így szólni — röptében hódította meg, magához s szakmájához bilincselte. Beteg társai, kikkel Karlsbadban ismertette meg, azonnal meghódoltak neki. Bizonyos D i a c o n u s gróf, Z i n k e n báró és mások levelei a legnagyobb becsülésről és ragaszkodásról tesznek tanúságot s ezekből az iratokból tisztán kiviláglik, hogy Petényi vonzó előadása volt az, a mely a természet jelenségeihez, főképp pedig a madárvilághoz fűződve, a hallgatóságra ellenállhatatlan bűvölő hatással volt.

Hogy a szóval bánni és hatni tudott, azt kétségtelenül a theológiának, de még sokkal inkább lelke mélységének köszönhette.

Az 1855-ik évben Karlsbadot elmulasztotta; egészségének látszólagos javulása téveszthette meg. Régi baja csakhamar teljes erővel ragadta meg, oda szegezte az ágyhoz, a melyet élve többé el sem hagyhatott.

Hosszú, kilencz egész hétig tartó súlyos szenvedés után, 1855 október 5-ikén halt meg. Papírjait utolsó szavával a magyar Tudós Társaságnak hágyta.

Ezek történetét már ismerjük!

Petényi a budapesti köztemetőben nyugszik. Barátai és tisztelői szerény emléket emeltek hamvai fölé, a melyen a S z é k á c s J ó z s e f superintendens-től eredő felirat szerint az áll, hogy az Úrnak és a Természetnek papja volt; hogy az Úrnak élete tavaszát áldozta fel s azért üdvösséget nyert; a természetnek életnyarát ajánlotta fel és nyomort aratott; az Úrnak imáit hozta áldozatul, a természetnek — önmagát.

HERMAN OTTÓ.